

TUDOMÁNY ÉS HATALOM

A tudomány—hatalom, a tudomány—politikai hatalom korreláció nyilván a haladás, a történelmi fejlődés legfontosabb, legidősebb fő eleme, egyben a társadalomtudományok egyik legizgatóbb kérdése. A korszerű termelési folyamatba közvetlenül beavatkozó, termelőerővé vált, a társadalom lényegbeli funkciójának tekinthető tudomány anyagi és szellemi erő, s ezt nem minimalizálhatja egyetlen állam sem, amely „ad magára“, tekintélyére és jólétére, hanem éppen ellenkezőleg: az államnak a tudománnyal kapcsolatban egyértelmű álláspontra kell helyezkednie (az elismerés és a sokoldalú támogatás pozíciójára), mégpedig egy bizonyos fajta politika, a tudománypolitika kidolgozása révén. Az állam tudománypolitikája az illető rendszer tudománnyal kapcsolatos álláspontjának a kifejeződése.

Nem mai keletű e korreláció, az egymástól való függőség problémája. De egy ideje hevenyebb formában jelentkezik, kiváltképpen a második világháború óta, a tudományos-műszaki forradalom, a két koegzisztáló társadalmi-politikai rendszer versengésének feltételei közepette.

A tudomány—politika (tudomány—állam) korreláció számos bonyolult vonatkozásának tisztázása több kormány szervet, sok kutatóintézetet, nem egy politikust, szociológust, filozófust, közgazdászt foglalkoztat. Rengeteg vélemény alakult ki, s egymástól nagyon eltérők a kidolgozott tézisek; e foglatosságok valóban változatos formákban intézményesülnek.

De a kérdés egyértelműen megoldottnak távolról sem mondható.

A tudomány—hatalom, tudomány—politika, tudomány—állam korreláció kérdésének tisztázását az is megnehezíti, hogy — bizonyos teoretikusok véleményétől eltérően — a jelenkor ezen égető problémájával kapcsolatban sem Marx, sem Engels nem hagyott örökül semmiféle sajátos és közvetlen útmutatást.

A jól ismert képlet, amely szerint a tudás hatalom, már rég közkincs; de nem egyből jutott méltó helyére az emberiség tudatában: a valóság felismerése századok műve. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a régmúlt századokban sikerült volna tisztázni a két tényező egymásbahatolásának, egymással való átítatódásának a mechanizmusát is; még kevésbé lehetett tudatosan értékesíteni a társadalom javára e felismerés potenciálját.

Nem való ezzel összefüggésben az antik görög világ állapotát felidézni, hiszen túlságosan nagy a különbség az ókor és a mi korunk tudománya között. A régi görögöknél nem mutathatnók ki a kapcsolatot a között, amit tudománynak nevezhetnénk, s a hatalom között, noha hiba volna tagadni, hogy az egykori görög demokrácia érdeklődést tanúsított például az asztronómia és a matézis iránt. Sőt: tudomány és polisz viszonya már akkor sem volt mentes minden kértelműségtől, a sűrűlódásoktól. A tudománytörténet bizonyos kutatói nem egészen alaptalanul hangoztatják, hogy Szókratész „ügye“ és az Oppenheimer-ügy között némi párhuzamosságok tapasztalhatók.

Az azóta eltelt két évezredet kétségtelenül az a félreismerhetetlen és megfelelőbbetetlen irányzat is jellemzi, hogy a tudomány mindinkább függővé vált a politikai hatalomtól.

E vonatkozásban az első történelmi korszak az ókori tudománytól a XVI—XVII. század tudományos forradalmáig terjed. A középkort is magába foglaló másfélezer év során mindinkább megnyilvánul tudomány és állam dialektikus korrelációja. Miközben a politikai hatalom mindinkább — és mind tudatosabban — arra törekszik, hogy a tudományt céljai megvalósítására szolgáló eszközzé tegye, a tudomány viszont megkísérli a politikai hatalmat saját fejlődésének eszközévé tenni. Lényegében egymást hasznosítják. Egyezségük hallgatolagos. Ugyanis az állam nyújtotta segítség a cserében kapott szolgálatok függvénye, ám a tudomány

saját haladása kielégíthetetlen vágytól fűtve mind nagyobb állami támogatást igyekszik megszerezni.

Természetesen a dolgok valóságos alakulása nem ilyen idillikusan egyszerű, a volt és jelen célok nem olyan áttetszőek. Kiváltképpen bonyolultak az ügyek, ha az elvont elmélet síkján megmaradt tudományról van szó. Amíg nem került sor a kutatások gyakorlati alkalmazásaira, amíg tehát a tudomány nem tett anyagi bizonyosságot önére jéről, amíg nem was materializálódott műszakilag, a tudományos kutatások tudatos felhasználása a politikai hatalom által csak eléggé zavaros formában valósulhatott meg. Ebben a korszakban „a tudományos kutatás igényt tartott ugyan az állam támogatására, de igyekezett az állam intézményeit önmagától minél távolabb tartani...; szolgálatait csak abban a mértékben ajánlotta fel, amilyen mértékben ettől még fenntarthatta önmaga ügyeinek ellenőrzését” (Jean-Jacques Solomon: *Science et politique*. Paris, 1970. 15.). Persze ez a helyzet sem egyeduralkodó. Kölcsönhatások már abban a korszakban is ismereteseek. A társadalomtól független tudomány, amely nem óhajt a társadalom hasznára lenni, s elefántesontoronyba zárkózik — még tulajdonképpen nem is tudomány, legalábbis a szó jelenlegi értelmében nem. Ebben az összefüggésben utalunk a reneszánsz korára, amikor felmerül a nemes eszméje annak, hogy a megismerésnek és a hatalomnak kéz a kézben kell haladnia az emberiség javára, jóléte és boldogulása irányában. Ez az az eszme, amely évszázadok elteltével a tudomány társadalmi szerepére vonatkozó szocialista felfogásban bontakozik ki.

A megismerés hasznosságának eszméje, az elmélet és a gyakorlat viszonyának eszméje szoros kapcsolatban áll a különféle tudományágakban lezajlott forradalmakkal, s főként Kopernikusz, Galilei, Descartes és Newton nevéhez fűződik: abban a harcban érvényesül, amelyben a történelmi szintéren megjelenik és kifejlődik egy új osztály, a polgárság. Természetesen egyáltalán nem véletlenszerű, hogy — a történelemben első ízben! — a francia forradalom éveiben a forradalmi kormány tudósokból álló tanáccsal igyekszik megvalósítani kiváltképpen katonai jellegű politikáját. Most első ízben részese a tudomány az állam ügyintézésének: a tudomány politizálódásának kezdete ez. A folyamatot az indította meg, hogy mindinkább a politika dönt a tudomány dolgaiban. A tudomány és az állam egymáshoz közeledésének ezen első megnyilvánulása egy olyan folyamat elindulását jelzi, amely később sokkal hangsúlyosabb. S minél szorosabb állam és tudomány kapcsolata, a politikai hatalom annál gyorsabb eredményeket vár el a tudománytól. Elkezdődött a tudomány alárendelése a hatalomnak.

A tudomány politizálódása és a politika szcientizálódása: az idők során egymásba átsapó, egymáshoz közeledő, konvergens jelenség és folyamat; de a kettő soha nem azonos.

A XIX. században zajló ipari forradalom, amely bizonyos országokban a tőkés termelési viszonyok végleges győzelmét biztosítja, a modern kor legfontosabb jelenségeként és folyamataként felforgatja a történelmi fejlődést. A hatalom által a tudományra gyakorolt — mind erősebb, egyre nyilvánvalóbb — kényszerítéssel egyidejűleg kibontakozik a tudósok mind tudatosabb és hatékonyabb harca azért, hogy az állam ismerje el a hivatalos tudománypolitika kidolgozásának a szükségességét. A politikai hatalom, a hatalomra jutott polgárság mindjobban megérti, hogy az iparfejlesztés érdeke, a profit növelése megköveteli a tudományos kutatások bátorítása és elősegítése politikájának kidolgozását. Ebben gyökereznek a polgárság tudománypolitikájának tervei is: a burzsoázia a tudományt a maga szűk osztályérdekeinek rendelné alá, ami azonban a tőkés iparosítás és a későbbiek során is csak részben sikerülhet neki. Csak később, a második világháború idején, de főként utána következnek el a tudományos kutatás elismerése az általános politika kiegészítő részeként.

A helyzet kettőssége nagyrészt abból ered, hogy a tudományos kutatások közvetlen hasznossága, az alapkutatások eredményeinek alkalmazhatósága még nem elég világos (a tudomány még nem válik teljes mértékben közvetlen termelőerővé), hogy a technika még nem a természettudományok terén folytatott kutatások materializálódásának tűnik, hanem tulajdonképpen a tudományra való támaszkodás nélkül, a tudománnyal párhuzamosan fejlődik.

Ebből nem az következik, hogy a XIX. században csak csekély tudományos haladás lett volna. Kiváltképpen a múlt század második felében, a század végét és a XX. század elejét jelző esztendőkből nagy volt a pezsgés, sok olyan elmélet és korszakalkotó felfedezés született, amely már a tudományos-műszaki forradalom és a jelenkori második ipari forradalom előfutárának tekinthető. Ezek a tudomá-

nyos megvalósítások abban különböznek a maiaktól, hogy általában még nem vezetnek oly gyorsan gyakorlati alkalmazásokra, mint a mai felfedezések. A végérvénység igénye nélkül elmondható, hogy az első ipari forradalom még nem anynyira a tudományos haladással, hanem inkább csak találmányokkal, a műszaki haladással kapcsolatos. John Bernal joggal állíthatta, hogy a XIX. század végéig a tudomány fejlődése inkább függ az ipar fejlődésétől, mint az ipar fejlődése a tudományétól (*Science and Industry in the Nineteenth Century*. London, 1953. 87.).

A nagy világválság, az első világháború évei és a két háború közötti időszak a tudomány—hatalom korreláció határozottabb módosulásához vezetnek: tudomány és hatalom közelednek egymáshoz, kölcsönös összefüggéseik szorosabbá válnak. Ez a tendencia kivételesen erőteljesen nyilvánul meg a második világháború idején és a háborút követő években. Megszűnik a tudomány semlegessége, és a tudósok már nem gördítenek akadályt felfedezéseik politikai jellegű felhasználásának útjába (persze a dolgok ez esetben sem zökkenésmentesen alakulnak így). De immár a hatalom sem hozhat politikai döntést a tudósok meghallgatása nélkül (ami nem azt jelenti, hogy mindig törődik is a szakemberek véleményével). Ebben az új korszakban mindinkább érvényesül a tudománypolitika kidolgozásának kedvező irányzat, ami szintén annak bizonyosága, hogy a jelenkori társadalom a tudománypolitikát lényegbeli funkciói egyikének tekinti, és — kiváltképpen a szocialista országokban — megkísérli valóban tudományosan megalapozni.

A tudományos—műszaki forradalom feltartóztathatatlan kibontakozása a két világrendszer versengésének feltételei közepette a szóban forgó korreláció új fejlődéséhez vezet. Közvetlen termelőerővé válásával egyidejűleg a tudomány a hatalom egyik legerősebb eszközévé válik. S viszont: a politikai hatalom a tudomány fejlődésének eszköze.

Ez a korreláció nem azonos a két társadalmi rendszerben. Ártalmas az az imperialista országokban kialakult helyzet, amelyben a tudományt a kizsákmányolás politikájának szekere elé fogták, ahol a tudomány kiszorult a politikai hatalom előszobájába, s a hatalom bent pöffeszkedik a tudomány szalonjában. Arra hivatottak, hogy egymást kiegészítő részei legyenek egy szerves egésznek, s ne alá- vagy fölérendeltségi, vagy éppen egymással ellenzéki viszonyba kerüljenek, hanem egymás kölcsönös megértése kalauzolja a feleket.

A tudományos kutatásoknak — az utóbbi évtizedekre jellemző — ipari méretűvé válása végképp megváltoztatja a múlt egyenletét: a tudomány visszavonhatatlanul és jóvátehetetlenül a hatalom pártfogása alá helyezte magát, s politikai jellegű döntéseitől függővé vált.

Korunkban a tudomány céljai mindinkább a társadaloméival azonosulnak. A tudományt felhasználják az anyagi javak termelési folyamatának tudományos megszervezésében s a társadalom tudományos megszervezésére, hogy a tudományosan szervezett társadalom még tudományosabban szervezhesse meg magát a tudomány-termelést. A tudomány és az ipar Bernal felismerte korrelációja visszájára fordult: a tudományos—műszaki forradalom feltételei közepette nem is a tudomány fejlődése függ az iparétól, hanem mindinkább az ipar fejlődése függ a tudományétól.

*

A tudomány—hatalom korreláció általános fejlődését tekintve nem hagyhatjuk figyelmen kívül a békés és a katonai jellegű kutatások korrelációjának alakulását az idők során.

Ez utóbbi korreláció nem volt mindig azonos az elmúlt évszázadokban, hanem fejlődött, s a második világháború idején aztán gyökeresen megváltozott.

A második világháborúig békés tudományos potenciált hasznosították a háború kitörésekor a katonai vonatkozású megvalósítások legszilárdabb alapjaként. A katonai jellegű kutatás a „békés“, „civil“ potenciált a háború szükségleteihez idomította. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy nem létezett már békeidőben is tulajdonképpeni katonai jellegű kutatás. De fajsúlya viszonylag csekély volt a tudományos kutatások összességén belül.

Gyökeresen megváltozik a helyzet a második világháborúban: bekövetkezik a szerepcseré. A hadi szükségletek megkövetelte katonai jellegű kutatások eredményeit utólag alkalmazzák békés célokra. Elegendő az atomenergiára, a radarra, a DDT-re utalnunk.

A tudomány és a hatalom kapcsolatai alakulásának — ez ideig elégtelenül tanulmányozott és nem teljesen tisztázott — folyamata merőben új dimenziókban alakul a második világháború ama pillanatától kezdve, amelyben Einstein — a fizikusok egy csoportja nevében — Rooseveltnek felajánlja az atomenergia katonai célokra történő hasznosítását. Ekkor a tudomány visszavonhatatlanul és visszafordíthatatlanul állami ügygé, élet-halál kérdésévé válik. A politika behatolása a tudományba előfeltétele a tudomány behatolásának a politikába. Bizonyos értelemben a háborúhoz fűződik a valóságos tudománypolitika létrejötte: a háború, nem pedig a béke szülötte.

A tudomány és a politikai hatalom háború idején létrejött (jobban mondva: nagyon komolyan megszilárdult) szövetsége, szimbiózis, frigye többé már nem szűnik meg a háború befejezésekor, hanem éppen ellenkezőleg, felerősödik. A katonai kutatásokban tevékenykedő tudósok leszerelésével egyidejűleg nem szabadul a tudomány is a katonai szolgálattól.

A háborút követő időszakban a tudomány eladdig ismeretlen arányokban militarizálódik.

A polgári és a katonai jellegű kutatás között már nem merev a választóvonal, miként eltűnt az alkalmazott kutatást az alapkutatástól elválasztó határ is.

Mindéből az is következik, hogy egy eljövendő világháborúban (ha mégis sor kerülne rá) a fontos, a döntő nem a békegazdálkodás háborús gazdaságra való átállítása lenne, miként a múltban történt, hanem a létező és mozgósítható tudományos potenciál.

*

A tudomány—politikai hatalom korrelációban felmerül a tudomány állami parancsteljesítővé való alárendelésének veszélye; annak a veszélye, hogy a tudomány a politikai hatalom alárendeltjévé válik, mégpedig nem a politikum prioritásának értelmében, hanem a politikum abszolutizálásával a tudománnyal szemben: ez egy objektív viszony (voluntarista) eltorzítása, aminek negatív, rendkívül káros hatásai vannak. Ez történt olyankor, amikor a tudományos igazságot alárendelték a hivatalos ideológiának. A relativitáselmélet kiűzése a hitlerista Németországból, a rasszizmus hivatalos nézetét emelése fékezte a tudomány fejlődését Németország és az egész világ viszonylatában.

Sajnos, a szocializmus sem teljesen védett a parancsosztogató tudomány-politika kísértéseivel szemben. Igaz, a szocializmusban a pressziók annak az egyébként nagyon is érthető váagnak tulajdoníthatók, hogy minél gyorsabbá váljék a tudományos felfedezések gyakorlati alkalmazása. A hozam és a kutatások hatékonyságának hajszolása azonban néha mindenképpen súlyos bonyodalmakra, esetleg éppen zsákutcába vezet.

A tudományra (a természettudományra, de főként a társadalomtudományokra) csupán az apologeta szerepét kiosztani — ez többek között azt is jelenti, hogy másodlagos, alárendelt hivatást szánunk neki. A stratégia, az elmélet alárendelését jelenti tisztán taktikai vagy főként taktikai szempontoknak. Azt jelenti, hogy a tudományt közönséges és vak szolgájává akarják tenni egy olyan politikának, amelyről végül is kiderül, hogy saját érdekeivel sincs tisztában. A tudományt felhasználni bizonyos pillanatnyi taktikai érdekek igazolására: ez nemcsak azt jelenti, hogy fordítva ülnek a lóra, hanem azt is, hogy rossz irányban nógatják a gebét. Elmélet és gyakorlat, stratégia és taktika között tisztázott a viszony, s a csúfos kudarc lehetősége nélkül senki sehol sem zavarhatja meg.

Nem hallgatható el: a stratégia és a taktika fogalmának összecszerelése néha annak tulajdonítható, hogy az elmélet lemarad a társadalmi gyakorlat szükségletei mögött; ilyenkor a politikusnak anélkül kell döntenie, hogy a szükséges elméleti, stratégiai ismeretre alapozhatna. A legtöbbszor (talán mindig) az ilyen eljárás végső kimenetele — a kudarc. Persze nem minden vak tyúk hal éhen, hiszen az is talál szemet.

Az ilyenszerű problémákban lényegében mindig az illető ország általános helyzete tükröződik. A társadalmi rendszer milyenségétől, a világnézettől, a társadalomtól, a gyakorlatba ültetés módjától függ, milyen viszony alakul ki a tudomány és a hatalom között. Az ismert szólást parafrazálva mondhatnók: minden társadalomnak olyan tudósai vannak, amilyeneket megérdemel.

Néha bizonyos — főként tőkés — országokban a tudós és politikus viszonyát a kölcsönös intolerancia jellemzi. Főként egyes politikusok (rögtön

tegyük hozzá — egy eufémizmushoz folyamodva —: a kevésbé éleseszüek) tagadják, hogy a tudósok hasznosak lehetnek politikai jellegű döntések kidolgozásában. Velük semmire sem lehet menni, mindig mindent összezavarnak — állítják egyes hebehurgya politikusok. Pedig éppen ennek az ellenkezője igaz. A tények tagadhatatlanul igazolják, hogy sok mindent nem lehet már a tudomány mellőzésével művelni.

A tudomány és a politika ellentmondásairól szólva meg kell említenünk még, hogy eltérések nemcsak akkor merülhetnek fel, amikor a tudós politikai síkon száll szembe a hatalommal, hanem akkor is, amikor tisztán tudományos problémákban ellenkezik.

A korreláció kérdése már nem is abban az értelemben merül fel, hogy tudomány és hatalom kivonhatja-e magát egymás büvköréből (a felelősség kérdésében), hanem inkább azt kellene tudnunk, vajon milyen mértékben lehetnének viszonylagosan függetlenek anélkül, hogy megtagadnák egymást. Jó ismerni együttműködési relációik alapelveit, hogy megfelelően intézményesített együttműködésben szolgálhassák a haladás általános érdekeit.

*

A tudós — akár tetszik neki, akár nem — többé nem maradhat a politikán kívül. Vonatkozik ez nemcsak a tudománypolitikára, hanem az általánosabbra is: annak az országnak a politikájára, amelynek a tudós állampolgára. Nem lehetséges a társadalomban élni, s nem törődni a társadalom bonyolult szükségleteivel. Egyesek szerint kétféleképpen lehet viszonyulni a politikához: a politikáért élni, vagy a politikából megélni. Persze, vannak akik felismerik, hogy létezik egy harmadik módzat is, és — úgy vélem — ez vonatkoztható a mai tudósokra: a politika közegében élni, átélni, megélni a politika, a történelem nagy parancsolatait.

Mind világosabban tudatosodik, hogy a tudomány a hatalom és a függetlenség forrásává vált, hogy a fejlődés, sőt, a továbbélés napjainkban döntő mértékben a tudománytól függ; ez arra vezet, hogy a politikai hatalom a tudósokat abszolút szükséges, nélkülözhetetlen társaknak tekintti.

A korreláció ily módon kettős függőséget jelez: nemcsak a tudósok függnek mind nagyobb mértékben a politikai hatalomtól, hanem a politikusok is a tudománytól, hiszen a gazdasági, társadalmi, politikai célok megvalósulása egyre inkább a tudomány függvénye.

Ez a magyarázata annak, hogy szüntelenül növekszik a különböző profilú kutatóintézetek száma, mind több a tudományközi bizottság meg a kormányzati tudományos szerv, egyre nagyobbak a pénzalapok, s nemcsak az ezen intézményekbe sorolt kutatók száma nő szakadatlanul, hanem a világ különböző országaiban intézményesült az államfők vagy a kormányok mellé rendelt tudományos tanácsadói funkció. A korszerű államban ezek az állampolitika szempontjából döntő fontosságú területeken szakosodott tanácsosok nélkülözhetlenné válnak. A tudományos tanácsadói tisztség feddhetetlen emberséget követel meg, s nagy politikai felelősséggel jár. Ez még nem azt jelenti, hogy a tudományos tanácsadónak politikai döntési joga van. De befolyása minden vonatkozásban figyelmet érdemel: nem teljesen elhanyagolható esetleges negatív hatásának kérdése; szakemberi kompetenciája alapján ártalmatlan is befolyásolhatja a politikai döntést.

Nem szándékszunk hosszasan foglalkozni ezzel a kérdéssel, csupán annyit jegyzünk meg, hogy az említett jelenség is a tudománynak a társadalmi-politikai életbe való mind erőteljesebb behatolásában leli magyarázatát; „a tudomány mint anyagiasodott technika“ (Marx) teszi, hogy vezető tisztségekbe előszeretettel nevezik ki azokat, akik „értékesítik“ a tudományt, azokat, akik „a megismerés materializálódott hatalmának“ (Marx) az exponensei.

Most már — ebben az összefüggésben — ideje hangsúlyozni a politika elsőbbségét a tudománnyal szemben. Még ha úgy véli is a tudós, hogy nyomást gyakorolhat a politikumra, a hatalom a célok meghatározóinak kezében marad, s a tudományos kutatás a már meghatározott célok elérésére törekszik. Bármennyire fontosak bizonyos tudományos megoldások, bármily nagyok az esetleg korszakalkotó felfedezések távlatai, a materializálásukra vonatkozó döntés a politikai tényezőktől függ, ez határozza meg a prioritásokat és az opciókat, amelyek örökké politikai fogantatásúak.

A tudományt a hatalomhoz fűző új relációkkal még nem föltétlenül jár együtt a tudósok politikai illetékességének az elismerése, mégha egyesek vagy sokan közülük harcos magatartást tanúsítanak is. Ami viszont nem azt jelenti, hogy ne vehetnének részt a politikai határozathozatalban, például a szocialista országokban.

Sohasem tévesztendő össze a tudományos megismerés a társadalmi gyakorlattal. Azt hinni, hogy a tudományt, minden tudományt közvetlenül meghatároznak a társadalmi célok, megbocsáthatatlan hiba, dogmatikus álláspont tükrözése. Szűk praktikizmus a tudományos kutatást szigorúan utilitarista szempontoknak alárendelni; rövidlátó politika az ilyen, amely megfosztja a jövő nemzedékeit a tudomány áldásaitól. Hiszen a tudomány társadalmi felelőssége nemcsak a mára, hanem főként a holnapra vonatkoztatva is érvényes.

*

A tudomány—hatalom korreláció fejlődésének összehasonlító tanulmányozása a tőkés és a szocialista országokban megköveteli két realitás megállapítását. Egyrészt kimutathatók a fejlődés hasonlóságai mindkét ország-csoportban; itt is, ott is határozottan közeledik egymáshoz e két tényező, áthatják egymást; ez azt tanúsítja, hogy e vonatkozásban mindkét rendszerben felfedezhető közös törvényszerűségek (egyébként a közgazdaságtannak is vannak közös kategóriái: ár, piac, pénz és így tovább). Másrészt viszont e törvényszerűségek megnyilvánulási formái rendszerenként különbözők: a társadalmi rendszerek milyensége határozott — s világosan felismerhető — befolyást gyakorol erre a korrelációra, a módozatokra, amelyek szerint ez a korreláció megnyilvánul. Mindinkább kiderül, hogy csak bizonyos — haladó, szocialista — társadalmi viszonyok megléte esetén bontakozhatnak ki szabadon, hatékonyan és az általános érdekeknek megfelelően a társadalom alapfelményének és technostruktúrájának nagy forradalmi folyamatai (a tudományos-műszaki forradalom), csak e viszonyok alapján fejlődhet normálisan a tudomány—hatalom korreláció.

Ezt az igazságot mind több tudós és politikus felismeri a tőkés országokban. Michel Rocard írja *A tudományos kutatás válsága* című cikkében: „A kutatás szektora más részlegeknél manapság jobban bizonyítja, hogy az ország politikai-gazdasági struktúráinak teljes megváltoztatása — vagyis a forradalom — az egész társadalom haladásának szükséges feltétele“ (*Le Monde*, 1970. V. 17—18.).

A tudomány—szocialista hatalom korreláció kétségtelenül az új, szocialista társadalom gyors, sokoldalú és harmonikus haladásának egyik fő feltétele.

Értelmetlenség azt hinni, amit egyesek (Nyugaton) hisznek, hogy tudniillik (a szocialista országokban) az államhatalom csak olyan mértékben támogatja a tudományos kutatásokat, amilyen mértékben a kutatások a politikai vezetés kifizette célok megoldására szorítkoznak. Ez a nonszensz arra a hamis feltevésre épít, hogy a szocialista országokban két megkülönböztethető hatalom létezik, s a két hatalom alapvető érdekei nem egyeznek, hanem egymástól eltérők, s közöttük — bizonyos közös érdekű kérdésekben — kereskedelmi jellegű egyezkedés lehetséges.

Hamis egyes marxista szociológusok ama nézete is, amely szerint „a szocialista országokban a társadalomtudományok nem harcolhatnak a társadalmi haladásért, ha nem teljesen függetlenek a politikától és a hatalomtól“.

E korreláció helyes értelmezése (a szocialista országokban) megköveteli, hogy az állam és a tudomány bizonyos közös érdekeinek, közös világnézetének, a társadalomról vallott közös jellegű felfogásának a felismeréséből induljunk ki. Nem szólhatunk két külön, autonóm „hatalomról“, amelyek ellentétesek és kölcsönösen gyanakszanak egymásra. Csakis közös munkáról és harcról lehet szó, s ezt egy olyan tudományos politika határozza meg, amelynek koordinátái megszakasokor szem előtt tartják „az élet objektív törvényeinek, dialektikus logikájának követelményeit“, miként erre Nicolae Ceaușescu elvtárs rámutatott (*Előre*, 1971. szeptember 4.).

Állam és tudós viszonya nem taktikai, hanem elvi jellegű.

A szocialista országokban (elvben) nem lehet szó tehát „munkamegosztásról“, az illetékességek megosztásáról abban az értelemben, hogy egyesek — a politikai fél — kijelölik a feladatokat, s mások — a tudományosság — megoldják a kijelölt feladatokat. A tudósok — mind pártvonalon, mind állami vonalon — részt vesznek a politikai döntések kidolgozásában és meghozatalában is. A döntések kidolgozásának és meghozatalának mechanizmusa nem azonos a szocialista és a tőkés országokban. Elavult az a princípium, amely szerint az igazság a „tiszttség“

függvénye; minél magasabb tisztséget visel valaki, annál igazabb „igazságok” tudója. Az adminisztratív módszerek mind kisebb szerepet játszanak a tudományos munka irányításában és vezetésében.

A tudósok „világa” és a szocializmus „világa” között bensőséges a konkordancia, hiszen maga a tudományos szocializmus az új rendszer tudományos jellegének a tükrözője. Mindenki tudatában egyre világosabb: ahogyan a munkásosztály is csupán a szocializmusnak a tudománnyal való egyesülésével egyidejűleg vált a történelem mozgató erejévé, ugyanúgy a szocialista országokban hatalomra jutott munkásság is csak a szocializmus és a kor tudományának egyesítésével őrizheti meg vezető szerepét. Ezért sem kell tartaniuk a tudósoknak a szocializmustól.

A jelenkori feltételek közepette — és főként a szocializmus feltételei közepette — egyáltalán nem kötelező, hogy a tudóst a politikustól átléphetetlen határ válassza el (ezzel nem vonjuk kétségbe magának a politikának a tudomány-jellegét). Ellenkezőleg: a tudomány és hatalom érdekei konvergálnak, hiszen a tudomány kompetensen és hatékonyan támogatja a politikát, a politika viszont biztosítja a tudomány fejlődési lehetőségeit.

A konvergencia e jelensége minden fejlett országban felismerhető, de a szocialista országokban nemcsak elfogadott, hanem alapelvnek tekintett: legelőször a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után érvényesült, miután a társadalom céljai azonosultak a tudományéival. A tudomány és a politika nemcsak együttműködik, hanem tartós szövetség van közöttük. Ezt az igazságot pártunk nemegyszer erőteljesen hangoztatta, így például a legutóbbi kongresszus dokumentumaiban is.

Természetesen a helyes, tudományos politikából még nem következik önmagától a komplex tudományos kutatások eredményessége; a kettő nem azonos, nem tévesztendő össze. A helyes tudományos politika csak egyik — valóban rendkívül fontos — feltétele a sikernek, de nem maga a siker.

Néhány szót a társadalomtudományok és a politikai hatalom viszonyáról.

A szocialista országokban a tudományok vonatkozásában érvényesülő tudományos politika a hatalmon levő forradalmi pártok általános politikájának szerves része. A tudománypolitika és az általános politika viszonya — a közös nézetek és célok következtében — a harmonikus együttműködés jegyében érvényesül, konvergensek; de *a priori* bizonyos eltéréseik sem zárhatók ki.

A társadalomtudományok kettős jellege magyarázatul szolgál arra, hogy mennyire komplex vállalkozás véleményt megkockáztatni a társadalomtudományok szerepéről a szocialista rendszerek fejlődésében a politikai hatalom iránti magatartásukról. A társadalomtudományok kettős jellege abból adódik, hogy hivatásuk kettős: egyrészt fel kell tárniuk a valóság különféle aspektusait és a társadalmi fejlődés objektív törvényeit; másrészt a társadalomtudományok osztályjellegűek, ideológiai természetűek.

A jelenkori társadalom fejlődésében a társadalomtudományok betöltötte szerep kérdését csak bonyolítja, hogy föltétlenül számolnunk kell a következőkkel: a társadalom dialektikája nem tévesztendő össze, nem azonosítható gépiesen a természet dialektikájával; e vonatkozásban meg kell birkoznunk egy — többek szerint — nehéz örökséggel, Engels vonatkozó tézisének vitathatósága miatt is. A társadalom dialektikájának gépies azonosítása a természetével nem alkalmas a társadalomtudományok sajátos problémáinak a megoldására, hiszen téves utakra, hibás következtetések felé terelheti a társadalmi gondolkodást, negatív befolyást gyakorolhatna a politikai hatalomra.

Olyan probléma ez, amely még mindig nem eléggé tisztázott, holott ennek negatív következményei lehetnek mind a természet-, mind a társadalomtudományok viszonylatában; tisztázása viszont egy dilemma jó megoldását segítené elő. Arra a dilemmára utalunk, amely mind a tudósokat, mind a politikusokat hosszabb ideje foglalkoztatja: a tudomány két alakpárga (természettudományok — társadalomtudományok) közül tulajdonképpen melyik maradt vissza a fejlődésben?

A jelenkori szociológia egyik lényeges problémája ez, s megoldani nem is olyan könnyű. Miként Hegel mondotta, Minerva baglya csak alkonyatkor, a csata végeztével repdes. A megismerés az emberi tudás hosszantartó halmozódását követi.

Nem kétséges, hogy a szocializmusban történelmi szükségszerűség a társadalomtudományok és a marxista pártok stratégiai koncepciójának a minél valóságosabb harmóniája, egymásba hatolása, szoros kapcsolata, egysége. De azért mind-

ennek távol kell maradnia az apologetikától. A társadalomtudományok arra hivatottak, hogy mindenekelőtt a szocialista társadalom, de általában a jelenkori társadalom alapvető folyamatait tanulmányozzák; szerepük a társadalmi fejlődésben nem annyira taktikai, mint inkább stratégiai jellegű. A társadalomtudományoknak nem apologetikusoknak, hanem elemzőknek és bírálóknak kell lenniük.

A társadalomtudományok és a politika a problémák tanulmányozásának és megoldásának módjában is különböznek egymástól. A marxista társadalomtudományok különféle tételket dolgoznak ki, de — rendszerint — nem hivatottak a döntésre. A politikai hatalom köteles cselekedni, döntéseket hozni, ez létének lényege. A társadalomtudományok olyan feltevéseket fogalmaznak meg, amelyek bizonyossága nem apriorisztikus, csupán utólag kell bebizonyosodnia. A marxizmus minden összetevője (közgazdaságtan, filozófia, a tudományos szocializmus elmélete) állandó fejlesztése szükségességének elismerése a szocialista hatalom részéről annak a meggyőződésnek a tükrözése, hogy a világról és az életről kialakított képet szüntelenül forradalmasítani kell a mindenkori tudományos ismeretek színvonalának megfelelően, hiszen ez szolgálja legjobban a szocialista hatalom politikájának megvalósítását. Míg a társadalomtudományok csak részlegesen tanulmányozhatnak egy-egy jelenséget, egy-egy folyamatot, a politika köteles lehetőleg a jelenségek, a kialakult helyzetek egészét figyelembe venni. A társadalomtudományok kidolgozhatják a lehetséges változatokat egy adott helyzetre; a politikum eldönti, melyik megoldás alkalmazandó.

Ne feledkezzünk meg arról, hogy ha — egyoldalú, hiányos, rossz irányú elemzések alapján — a társadalomtudományokban dolgozók téves téziseket dolgoznak ki, negatívan befolyásolhatják a döntésre jogosult politikai tényezőt, s így súlyos politikai torzulásokat okozhatnak. Világosan meg kell mondani, hogy a marxista társadalomtudományok, a marxista elmélet még adós a jelenkor nem egy nagy kérdésére adandó válasszal: nem érte utól a világon végbement nagy változásokat. S világosan ki kell mondani még valamit: a marxista elmélet keretében nemcsak egyértelmű válaszok lehetségesek; a még nem tisztázott kérdéseket illetően elkülöníthetetlenek az egymástól alapvetően különböző válaszok. Noha egyetlen objektív valóság létezik és egy objektív igazság van, sok út vezethet ehhez az egyetlen igazsághoz.

A társadalomtudományok kutatói a közös ideológián és módszeren belül is különböző utakon kereshetik az igazságot, egy-egy kérdést eltérő módon tehetnek vizsgálódásaik tárgyává, s természetesen különböző eredményekre is juthatnak. Tulajdonképpen a különböző eredményeket lehetővé tevő különféle megközelítési és vizsgálati módok jelzik a társadalomtudományi kutatások alkotó jellegének egyik fő kritériumát. A kutatás ezen axiómájának elfogadásakor arra is rá kell mutatnunk, hogy az alkotómunka e sokrétűsége nem vezethet semmiféle végérvényességekre. A vélemények megütözése nem öncél, hanem eszköz; a marxizmus ön-maga elé tűzött célja: a környező valóság mind tökéletesebb megismerése.

A marxizmus nem valamiféle vallás és nem zárt rendszer; fejlődése során hibák is elkövethetők. A fontos: tisztaságán őrködni, hiszen csak a maga tisztaságában lehet hasznára a politikának. S az is szükséges, hogy a bírálat jogát fel-erősítse a kritikára való válasz joga.

A marxizmus torzulásai miatt (a személyi kultuszra is utalunk) a marxisták egyik fő feladata a visszatérés a marxizmushoz; ám ez csupán kezdeti szakasza az átfogóbb fejlődésnek, amelynek feltétlenül el kell jutnia a tudományos szocializmus elméletének az alkotó fejlesztéséhez, ami már magában foglalja a történelmi fejlődés meghaladta tézisek revidálását is. E folyamatban Marx tanítása csupán ösztönzője lehet az állandó és gyors változásban levő új realitások elmélyült tanulmányozásának; ezen belül aztán a forradalmi gyakorlatnak nemcsak a jelenkori marxizmus fő ihletőjévé, hanem ugyanakkor kérielhetetlen kiigazító-jává (bírájává) kell válnia. A dogmatikus, szektás nézetek bírálta — az alkotó gondolkodás ezen elemi kötelezettsége — nem jelentette, nem jelentheti a marxizmus feladását, hanem éppen regenerálását, a jelenkor parancsoló szükségleteivel egybehangzó fejlődési lehetőségének a megalkotását.

*

A szocialista országok tudománypolitikájának egyik lényeges, égető kérdése a tudomány szabadságának, általában az alkotás szabadságának a problémája. Pártunk álláspontja a lehető legvilágosabb: a tudományos kutatás területén semmi sem

lehet tabu, minden hipotézis megengedett. Mi azt valljuk, hogy szükséges minden tudományág alkotó fejlesztése; a marxizmusé is, hiszen a marxizmust csakis útnutatlásnak tekinthetjük, nem pedig olyan dogmának, amelynek középpontjában sarkatételszerű igazságok trónolnak. Véleményünk szerint szükségesek a nemzeti és nemzetközi szintű véleménycserék a jelenkori folyamatokról és jelenségekről; álláspontunk idegen az élő gondolkodás mindenfajta betokosodásától, megmerevedésétől. Mindez feltételezi magának a szocialista társadalom fejlődésének a kritikai elemzését, amivel pártunk nem is marad adós. Az apologetikus és az igazolások előállítására alkalmazott ideológia — amelyet a múltban nemegyszer igényeltek — nem lehet gyümölcsöző; az ilyet a történelmi tapasztalat bírálatával kell helyettesíteni, a marxista tudománynak a jelenkor problémáival lépést tartó fejlesztésével. S ez egyértelmű a kutatások szabadságával minden területen, a jelenkor legégetőbb kérdéseiről folytatandó szabad viták és véleménycserék megszervezésével. Világnézettünk, a gazdagabbá, tartalmasabbá vált marxista elmélet csakis ily módon járulhat hozzá a valóban szocialista társadalom felépítéséhez.

Nem kétséges, hogy a fáradságos úton egyesek hibákat is elkövethetnek. Mi azonban úgy véljük, hogy a kutató egyik elvitathatatlan joga — a tévedés joga. Csak az nem vét, aki nem kutat. Ha ezt a szempontot nem tartjuk tiszteletben, a mulasztást megszenvedni a kutató, megsínylik az eredmények.

Ebben az összefüggésben emlékeztetünk szabadság és szükségszerűség korrelációjára. Az ember a társadalom terméke, tehát ez a korreláció megfordíthatatlan. A marxizmus ellenzi mind a mechanisztikus determinizmust, mind az indeterminizmust. Elutasítja a gépies determinizmusból eredő fatalizmust, és a voluntarizmust is, amelyet az indeterminizmus szül. Tudatosan hatva a környező természetre, saját társadalmi meghatározottságára, az ember persze nem számolhatja fel társadalmi objektív törvényszerűségeit, de igenis hatást gyakorolhat a különféle történelmi folyamatokra, felgyorsíthatja őket.

Arról sem feledkeztetünk meg, hogy a kutatás szabadsága semmiképpen sem tévesztendő össze az egyensúlyozás akrobatikájával. A kutatás szabadságát nemcsak anyagiak korlátozzák (a pénzügyi alapok, a tervezett kutatások anyagi feltételeinek biztosítása), hanem más természetű tényezők is. Kiváltképpen a társadalmi jellegű kutatásokra vonatkozik ez; e téren a felelősség problémája rendkívül jelentős: útmutató alapelv az, amit már Saint-Just megfogalmazott: semmiféle szabadságot a szabadság ellenségeinek! A szabadság korlátozása a szabadság ellenségei számára olyan princípium, amelyről a szocializmus nem mondhat le a kutatás területén sem, hacsak nem akar lemondani magáról a szocializmusról. De ez nem azonos a szektássággal, ami olyannyira jellemző az úgynevezett személyi kultusz időszakára.

A szocialista társadalom minden szempontból való szüntelen erősítése egyben a kutatási szabadság korlátainak szüntelen tágítását is jelenti. De a szabadság ugyanakkor megköveteli a magas fokú politikai felelősséget, a szigorú és következetes önellenőrzést. A kutatások szabadsága korlátozásának mellőzése azt is jelenti, hogy ne tűrjük meg e téren a „monopóliumokat“ és a „monopolistákat“, a „kasztokat“ és a „fejeseket“, hiszen pusztá létük önmagában már merénylet a kutatók szabadsága ellen. Bizonyos feudumok kialakulása és továbbélése nemcsak egyes tudósok becsvágyának tulajdonítható, hanem a politikai vezetés bizonyos hiányosságainak is. A jelenség néha a körülmények összejátszása nyomán is felütheti a fejét: egyes tudósok politikai tisztségeket is betöltenek, tudományos funkciójukra politikait halmoznak. Ez mindkét irányban negatívan érezhető hatását: a tudós a politikusra, a politikus a tudósra.

Pártunk e vonatkozásban is hatékony intézkedéseket dolgozott ki, ami viszont egyáltalán nem azt jelenti, hogy lehetetlenné vált volna tudományos iskolák léte (ezek az „iskolák“ rendszerint kiváló tudományos személyiségek köré csoportosulnak).

Megjegyzendő még, hogy a „monopóliumok“, a feudumok ellenzése azt is jelenti, hogy nem válik lehetővé az erők túlméretezett összpontosítása egy-egy intézetben, hanem az erők inkább problémánként, a konkrét feladatoknak megfelelően összpontosulnak.

Tanulmányunkban csupán néhány elgondolást vázoltunk a tudomány—hatalom korrelációról. Komoly, elmélyült, sokoldalú kutatásokra van még szükség a probléma tisztázásához, ahhoz, hogy kielégítő következtetésekre juthassunk.

Részletek egy nagyobb tanulmányból.